

Малик І.П.
канд. економ. наук
Мошонько Г.А.
канд. економ. наук

Національний технічний університет України «КПІ»

РОЗВИТОК МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN UKRAINE

Дослідження присвячено вивченню системи підприємництва України, зокрема підприємств малого та середнього бізнесу. Виявлено проблеми функціонування підприємств малого та середнього бізнесу та запропоновано напрями їх розвитку в умовах глобалізації.

Исследование посвящено изучению системы предпринимательства Украины, в частности предприятий малого и среднего бизнеса. Выявлены проблемы функционирования предприятий малого и среднего бизнеса и предложены направления их развития в условиях глобализации.

The study is devoted to the entrepreneurship business system in Ukraine, in particular to small and medium businesses development. The main problems in the functioning of small and medium businesses are identified, and the ways of their development in a globalizing world are suggested.

The theoretical generalization of small and medium enterprises in Ukraine is carried out and a new approach is offered in the article. The small and medium enterprises as an independent and effective element of a market economy significantly affect the restructuring of Ukrainian economy and contribute into the increase of total output, retail trade, creates an enabling environment for competition development and elimination of monopolies in business activities, that solves many economic, social and other problems.

Based on the study of theoretical and normative framework of government regulation and support of small and medium enterprises including features of their development the definition of state support of small and medium enterprises in Ukraine is specified.

According to the study of small and medium enterprises in Ukraine the recommendations for improvement and development of small enterprises in Ukraine in the legislative, economic and social spheres, in terms of government support are offered in the article.

Ключові слова. Малий та середній бізнес, підприємництво, розвиток, державна підтримка малого та середнього бізнесу, державна політика.

Вступ. В трансформаційних процесах, що відбуваються в Україні в напрямку створення соціально орієнтованої ринкової економіки на передній план виходить сфера підприємництва, малого і середнього бізнесу.

Підприємства малого і середнього бізнесу мають невеликий масштаб діяльності, гнучкість та мобільність в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності, зазнають значного впливу зовнішнього середовища та характеризуються досить високим ступенем ризикованості. Основним чинником, що забезпечує виживання даних господарюючих суб'єктів є здійснення ефективного управління ними, що має базуватись на пріоритетах сталого розвитку та соціально орієнтованого управління.

На сьогодні в дослідженні питань управління підприємствами малого і середнього бізнесу варто відзначити внесок таких вітчизняних і зарубіжних вчених: Л. Аллена, О. Амоші, І. Ансоффа, І Бірмана, Ю. Блеха, О. Виноградської, В. Геєця, Ф. Нека, А. Садекова, Б. Холода, В. Шахназарова та інших [1–5].

Однак, в дослідженні функціонування малого та середнього бізнесу в системі економіки України залишаються ще питання, які розв'язані недостатньо або цілком не вирішені. У даному контексті виявляється актуальність зазначених проблем та необхідність теоретичного обґрунтування і розробки пропозицій щодо активізації розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Постановка завдання. Метою даної статті є комплексне дослідження підприємств малого та середнього бізнесу в Україні, виявлення проблем їх функціонування та обґрунтуванні напрямів їх розвитку в умовах глобалізації.

Відповідно до поставленої мети, передбачається розв'язання таких задач:

- проаналізувати теоретичні аспекти та динаміку розвитку малого та середнього бізнесу в Україні;
- ідентифікувати суб'єктів, що здійснюють найбільший вплив на діяльність малих та середніх підприємств в Україні;
- визначити проблеми та причини гальмування розвитку малого підприємництва в Україні та запропонувати шляхи їх вирішення.

Методологія. Методологічну базу даного дослідження становлять положення економічної теорії щодо підприємництва, сучасна теорія управління, теоретичні положення та концепції вітчизняних та зарубіжних вчених з питань управління малими та середніми підприємствами. В процесі дослідження використовуються методи логіки та емпіричні методи пізнання механізмів і форм управління підприємствами малого і середнього бізнесу, методи порівняльного, ситуаційного та статистичного аналізу.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативні та законодавчі акти, постанови Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, нормативні методичні документи щодо визначення фінансово-економічного стану підприємств, статистичні матеріали.

Результати дослідження. Підприємництво, у суспільстві, передбачає функціонування поряд з великими цілої низки малих та середніх підприємств, у тому числі й таких, які базуються на індивідуальній трудовій діяльності окремих осіб або сімей.

Мале підприємництво здійснюється сукупністю дій розвинутої системи малих підприємств. Малі підприємства – це організаційно-економічний вид підприємств, які згідно Господарського Кодексу України [1] кваліфікуються за показником чисельності зайнятих працівників із градацією за сферами діяльності. До них відносяться фірми з кількістю працюючих від 15 до 200 осіб залежно від галузі або виду діяльності:

- промисловість та будівництво – до 200 осіб працівників;
- наука та наукова діяльність – до 100 працівників;
- інші галузі виробничої сфери (крім роздрібної торгівлі) – до 50 працівників;
- галузі нематеріального виробництва – до 25 працівників;
- роздрібна торгівля – до 15 працівників.

Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» [2], ухвалений ВРУ у 2000 р, визначає, правові засади державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності з метою якомога скорішого виходу з економічної кризи та створення умов для розширення застосування ринкових реформ в Україні.

До суб'єктів малого підприємства відносять: фізичних осіб, які зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності; юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких за звітний період середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує гривневий еквівалент 500,000 євро.

Законодавство України надає широкі права щодо створення малих та середніх підприємств. Так, засновниками їх можуть бути підприємства й організації орендної, колективної форми, спільні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства та інші, а також громадяни, члені сімей, інші особи, що спільно ведуть трудове господарство.

Малі підприємства характеризуються низкою ознак, що не притаманні великим підприємствам. Саме малі підприємства здатні швидко реагувати на кон'юнктуру ринку і таким чином надавати ринковий економіці необхідної гнучкості. Ця властивість малого та середнього бізнесу найбільш актуальна в сучасних умовах, коли відбувається швидка індивідуалізація і диференціація споживчого попиту, прискорення науково-технічного прогресу, розширення номенклатури товарів і послуг.

Динаміка кількості малих підприємств за основними видами діяльності у м. Києві у 2000-2007 рр. наведена в табл. 1. і, як свідчать ці данні, сьогодні

підприємницька діяльність в Україні здебільшого орієнтована на перепродаж товарів (комерційне підприємництво) і посередницьку діяльність (фінансове підприємництво) [4]. На думку Ваганова К.Г. виробниче підприємництво розвивається слабо, оскільки воно не дає очікуваних прибутків і потребує значних капіталовкладень. Так, станом на початок 2008 року, малі підприємства зайняті у торгівлі становили у м. Києві – 30,14%, у сфері посередницької, ріелтерської та фінансової діяльності – 34,86%, а зайняті у промисловості та будівництві – 21,91%.

До малого і середнього бізнесу можна віднести більше 90% підприємств та компаній, які зареєстровані в Україні, проте дійсний вклад даних підприємств у ВВП – близько 11% (дані дослідження УкрСиббанку). У Європі цей показник має вищий рівень у декілька разів: у Данії, наприклад, малі та середні підприємства щорічно створюють 80% національного продукту, в Італії – 60%, а середній внесок таких підприємств у ВВП по всій Західній Європі становить 63-67%.

Таблиця 1

Динаміка кількості малих підприємств за основними видами діяльності у місті Києві у 2000-2007 рр.

[узагальнено автором на основі 4, 6, 8]

Показник	Роки							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість малих підприємств, од., з них за основними видами діяльності:	30691	33940	39448	43909	34393	52621	56854	63275
Сільське та лісове господарство, од.	111	149	177	182	103	243	303	321
Питома вага в кіл-ті малих підприємств, %	0,36	0,44	0,45	0,41	0,3	0,46	0,53	0,51
Промисловість, од.	4334	4754	5227	5547	4378	6367	6428	6474
Питома вага в кіл-ті малих підприємств, %	14,12	14,01	13,25	12,63	12,73	12,10	11,31	10,23
Будівництво, од.	2640	2983	3474	4195	3773	5769	6360	7388
Питома вага в кіл-ті малих підприємств, %	8,60	8,79	8,81	9,55	10,97	10,96	11,19	11,68
Оптова та роздрібна торгівля, од.	13648	14110	15408	16680	11492	17473	18315	19072
Питома вага в кіл-ті малих підприємств, %	44,47	41,57	39,06	37,99	33,41	33,21	32,21	30,14
Готелі та ресторани, од.	658	688	844	986	836	1166	1260	1289
Питома вага в кіл-ті	2,14	2,03	2,14	2,25	2,49	2,92	2,22	2,04

малих підприємств, %								
Транспорт, од.	1348	1551	1859	2156	1653	2557	2871	3207
Питома вага в кіл-ті малих підприємств, %	4,39	4,57	4,71	4,91	4,81	4,86	5,05	5,07
Операції нерухомістю, од. ³	6056	7127	9045	10791	9479	14555	16599	20230
Питома вага в кіл-ті малих підприємств, %	19,79	21,00	22,93	24,58	27,56	27,66	29,20	31,97
Сфера послуг, од.	750	1093	1567	1384	1128	1710	1707	1828
Питома вага в кіл-ті малих підприємств, %	2,44	3,22	3,97	3,15	3,28	3,25	3,00	2,89

Сьогодні в розвинених країнах малий бізнес становить від 70 до 90% від загальної кількості підприємств. Порівнюючи країни ЄС, де на підприємствах малого і середнього бізнесу працює близько половини працездатного населення зі США – де в дрібному підприємстві зайнято 53% усього населення, в Японії – 71,7% .

Подані цифри переконливо свідчать про значну вагомість підприємств малого бізнесу для економіки розвинених країн. Про їх ефективність свідчить той факт, що на 1\$ витрат вони застосовують у 17 разів більше нових розробок, ніж великі підприємства, що ініціюють лише 10% нових технологій, інші 90% упроваджують малі підприємства.

В Україні формується тенденція збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва, як за рахунок збільшення кількості фізичних осіб-підприємців, так і за рахунок малих підприємств та фермерських господарств. У 2009 р. у малому підприємстві було зайнято майже 6,5 млн. осіб, що складає 35 % всіх зайнятих працездатних осіб, порівнюючи із 2004 р. в якому кількість зайнятих – 5,3 млн. осіб, що становить 28 % і підтверджує значимість малого підприємництва для України щодо створення робочих місць.

В умовах нестабільності ринкового середовища для підприємств малого та середнього бізнесу важливого значення набуває можливість отримання зовнішніх та внутрішніх джерел фінансування. При відсутності власних фінансових ресурсів, зовнішні кошти від банківського сектору стають єдиним шляхом для розвитку малих та середніх підприємств.

Ми погоджуємось з думкою Масної О.І., що на практиці основна частина вітчизняних малих підприємств для розвитку і функціонування використовують в основному власні кошти (табл. 2) [5]. Проте повністю задовольнити потреби у фінансуванні діючого виробництва та його ефективний розвиток лише за рахунок власних фінансових ресурсів малі

підприємства не в змозі. Для їх постійного розвитку потрібні значні фінансові ресурси, які наповнюються за рахунок залучених коштів.

Основним джерелом фінансування підприємницьких структур є кредити банківських установ, які у 2007 році становили 25072,0 млн грн, що на 29,2 відсотка більше ніж у 2006-му.

Одним з перспективних джерел фінансування малого та середнього підприємництва має стати мікрокредитування вітчизняними банками та небанківськими установами. Однак, немаловажним є фінансування вітчизняного підприємництва і міжнародними фондами, банками та іншими міжнародними організаціями в процесі підтримки малого підприємництва, які щорічно збільшують обсяги кредитування малого та середнього бізнесу.

Таблиця 2

Джерела фінансування підприємницьких структур, (млн грн)

[узагальнено автором на основі 5-8]

Показник	Роки							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Всього у тому числі за рахунок:	23629	32573	37178	51011	75714	93096	125254	157412
коштів державного бюджету	1210	1749	1863	3570	7945	5077	6846	8615
коштів місцевих бюджетів	975	1332	1365	2095	3544	3915	5446	6977
власних коштів підприємств та організацій	16198	21770	24470	31306	46685	53424	72337	91250
коштів іноземних інвесторів	1400	1413	2068	2807	2695	4688	4583	5478
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	1176	1415	1573	1822	2577	3091	5110	7129
кредитів банків та інших позик	391	1400	1985	4196	5735	13740	19406	25072
інших джерел фінансування	2279	3494	3854	5215	6533	9161	11526	13891

Підтримка становлення та розвитку малого бізнесу в Україні є одним з визначальних пріоритетів державної політики. Значна роль малих і середніх підприємств у забезпеченні конкурентного середовища, гнучкості національної економіки, зайнятості населення здобула широке визнання та підтримку на всіх рівнях та знайшла свій прояв у здійсненні спеціальних заходів державної політики щодо підтримки розвитку малого бізнесу в Україні.

Аналіз сучасної законодавчої бази з питань малого та середнього бізнесу [6, 7, 9] дозволяє визначити, що метою державної підтримки малого підприємництва в Україні є:

- формування бізнес-середовища, сприятливого для розвитку малого та середнього підприємництва в Україні;

- сприяння формуванню сектора малого і середнього підприємництва, його розвитку та становленню як провідної сили в економіці;
- забезпечення сталого позитивного розвитку суспільства;
- підтримка вітчизняних виробників;
- створення умов для забезпечення зайнятості населення України та запобігання безробіттю.

Одним з важливих аспектів функціонування сектору малого та середнього підприємництва є сприяння його діяльності владними структурами. Підтримка малого підприємництва в Україні здійснюється такими органами [6–9]:

- Кабінетом Міністрів України, який в межах своїх повноважень сприяє розвитку малого підприємництва, спрямовує, координує і контролює діяльність органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики щодо його підтримки;
- Центральним органом виконавчої влади з питань регуляторної політики та підприємництва, який в межах своїх повноважень бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики розвитку малого підприємництва;
- Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на підставі Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні в межах своєї компетенції розробляють, погоджують та затверджують відповідні програми підтримки малого підприємництва та контролюють їх виконання.

Основними принципами державної політики щодо підтримки малого та середнього бізнесу є створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва, зокрема забезпечення системності та комплексності механізмів державного регулювання розвитку малого підприємництва; цілеспрямованої підтримки суб'єктів малого підприємництва шляхом вибору пріоритетів та ресурсів для їх реалізації; рівноправного доступу суб'єктів малого підприємництва усіх форм власності до необхідних ресурсів [6, 9].

Підтримку малого і середнього бізнесу в Україні, крім держави, здійснювала ООН в рамках її проекту «Підтримка малого та середнього підприємництва в Україні» 1999 – 2002 рр.

Проект було орієнтовано на зміцнення управлінського потенціалу керівників місцевих органів влади, малих і середніх підприємств в галузі стратегічного планування та інвестиційного менеджменту, шляхом розробки та реалізації Місцевих Інвестиційних Програм (МІП) на 2000-2010 рр., орієнтованих на залучення інвестицій у розвиток малого та середнього бізнесу на місцевому рівні.

Проте дієвість заходів політики підтримки малого і середнього бізнесу виявилася недостатньою. Малі й середні підприємства в Україні продовжують стикатися зі суттєвими перешкодами власному розвитку як на рівні державної політики, так і на рівні ринкового середовища. Можна стверджувати, що підприємства цієї сфери поки що не посіли належного місця у структурі національної економіки. Отже, побудова моделі економічного розвитку, яка передбачала б максимально можливе поширення позитивних тенденцій економічної динаміки на всі складові економічної системи, поки що залишається серед визначальних завдань державної економічної стратегії.

Відповідно до сучасного стану розвитку сектору малого та середнього підприємництва основними проблемами та причинами гальмування його розвитку в Україні є такі:

- недосконалість законодавчої бази;
- високий рівень оподаткування, що демотивує суб'єктів малого та середнього підприємництва виходити з тіньової діяльності;
- недостатній рівень державної підтримки малих і середніх підприємств;
- відсутність дійового механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого бізнесу;
- недосконалість системи обліку та статистичної звітності малих підприємств;
- обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення;
- недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності;
- відсутність стимулів для інвестицій.

В 2010 р. було прийнято Податковий кодекс, який вступив в силу з 1 січня 2011 року. Цим документом передбачено тимчасове існування спрощеної системи оподаткування за єдиним податком, до моменту прийняття законодавчо-нормативного документу, що буде регулювати оподаткування малого бізнесу. На сьогоднішній день більше 51% суб'єктів малого підприємництва використовують альтернативні системи оподаткування однією з яких є єдиний податок [9]. Тому основними шляхами покращення стану малого підприємництва в Україні є:

- створення законодавчо нормативної бази зі сприятливими умовами розвитку малого бізнесу,
- вдосконалення податкової політики та забезпечення функціонування спрощеної системи оподаткування.
- створення програм щодо професійної підготовки людей, які б могли зайнятися підприємництвом;
- стимулювання попиту на продукти та послуги малого бізнесу;

- поширення інформаційної та консультативної діяльності для осіб, які бажають зайнятися підприємницькою діяльністю, їх професійна орієнтація;
- активізація програм розвитку малого підприємництва в регіонах тощо.

Висновки. В проведеному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано новий підхід щодо розвитку малого і середнього бізнесу в Україні. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку висновків теоретичного та практичного характеру.

Визначено, що малий та середній бізнес як самостійний і дієвий елемент ринкової економіки істотно впливає на структурну перебудову в економіці України, здійснює внесок у збільшення загальних обсягів виробництва, роздрібного товарообороту, створює сприятливе середовище для розвитку конкуренції та усунення монополізму в здійсненні підприємницької діяльності, тобто вирішує багато економічних, соціальних і інших проблем.

Наукову новизну проведеного дослідження становлять пропозиції щодо активізації та вдосконалення розвитку малих і середніх підприємств в Україні, базуючись на ряді проблем, що були виявлені в процесі дослідження. Діяльність підприємств малого та середнього бізнесу ускладнюється проблемами, характерними даному виду суб'єктів господарювання: відсутність ефекту економії від масштабу, складність залучення факторів виробництва; обмежені виробничі потужності тощо. Саме тому успішність розвитку малого та середнього бізнесу значною мірою залежить від підтримки держави. На основі дослідження теоретичних та нормативних засад державного регулювання та підтримки малого та середнього бізнесу враховуючи особливості його розвитку уточнено поняття державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні.

Базуючись на дослідженні малих та середніх підприємств України запропоновано рекомендації щодо покращення стану та розвитку малого підприємництва в Україні в законодавчій, економічній соціальній сферах, за умови здійснення державної підтримки.

Література

1. Господарський Кодекс України № 436-IV // Офіційний вісник України – 2003. - № 11, с. 303.
2. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» N 2063-III // Офіційний вісник України від 01.12.2000. - 2000. - № 46. - с. 22.
3. Закон України «Про підприємництво» № 698-XII від 07.02.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР від 02.04.1991 - 1991 р., № 14, с. 168.
4. Ваганов К. Г. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / К. Г. Ваганов, О.А. Кириченко // Актуальні проблеми економіки. – К., 2008. – №1 (79). – С. 103-119.

5. Масна О. І. Особливості мікрокредитування малого бізнесу в США / О. І. Масна // Наукові записки : наук.-техн. зб. – Львів : Українська академія друкарства, 2007. - Вип. 2 (12). – С. 112–118.
6. Офіційний сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва. [Електронний ресурс]. Режим доступу до даних: <http://www.dkrp.gov.ua/>.
7. Офіційний сайт Київської міської державної адміністрації. [Електронний ресурс]. Режим доступу до даних: <http://www.kmv.gov.ua/>.
8. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. Режим доступу до даних: <http://www.niss.gov.ua/>.
9. Офіційний сайт Ради підприємців при КМУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу до даних: <http://www.radakmu.org.ua/>.